

Симоненко І. В.,

молодший науковий співробітник відділу діалектології
Інституту української мови Національної академії наук УкраїниСЛОВОЗМІНА ПРИКМЕТНИКІВ У ГОВІРКАХ
СХІДНОПОЛІСЬКО-СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ

Анотація. У статті розглянуто відмінювання прикметників у говірках Козелецького й Чернігівського районів Чернігівської області та Броварського району Київської області. Зазначено, що дані говірки належать до східнополіського діалекту північного наріччя української мови. Проаналізовано систему прикметникових флексій цього мікроареалу східнополіського діалекту порівняно із суміжними середньополіськими говірками Київської області.

Ключові слова: східнополіський діалект, середньополіський діалект, говірка, прикметник, словозміна, флексія.

Постановка проблеми. Система словозміни прикметника в говірках східнополіського діалекту має широкую варіативність, зумовлену давніми мовними явищами та впливом говірок сусідніх діалектів української, білоруської та російської мов. Попри те, що в українській діалектології вченими детально проаналізовано спільні та відмінні риси східнополіського й середньополіського діалектів на різних мовних рівнях, системи прикметникових флексій цих споріднених діалектів ніхто з науковців досі не порівнював. Це й зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняними мовознавцями досліджено питання про прикметникову словозміну в говорах української мови. Аналізові словозміни прикметників у групах говірок різних наріч присвячено розвідки Л.П. Бови (Ковальчук) [1], Р.С. Зінчук [6], Д.А. Марєєва [12], С.С. Нередкової [8], В.М. Пачевої [10], Т.І. Поляруш [11]. Дослідження ад'єктивної словозміни окремої говірки провели О.В. Вінтоняк [2], Ю.В. Громик [4] та М.С. Делюсто [5].

Метою статті є виокремлення спільних і відмінних рис прикметникової словозміни в дотичних говірках східнополіського й середньополіського діалектів північного наріччя української мови.

Джерельною базою слугують, з одного боку, власні записи мовлення діалектоносіїв Козелецького й Чернігівського районів Чернігівської області, Броварського району Київської області, з іншого боку, діалектні тексти говірок Київщини, які перебувають у безпосередній близькості від Дніпра, зокрема й говірки зони відчуження.

Виклад основного матеріалу. Межа між східнополіським і середньополіським говорами північного наріччя української мови проходить по Дніпру. За словами М.В. Никончука, це був природний кордон між давніми етнічними групами східних слов'ян, з одного боку, сіверян, з іншого – древлян та полян, мовлення яких лежить в основі цих двох говорів [9, с. 35–36]. Цю межу зафіксовано також в АУМ (АУМ, 1, IX).

До основних явищ, що розмежовують східнополіський і середньополіський говори, належать (східнополіський – середньополіський варіанти): 1) вияви голосного в іменнику *блиск*: [e] (*бл'еск*), [и] (*блиск*) – [a] (*бл'аск*), [e] (*бл'еск*), [и] (*блиск*); 2) відповідники ненаголошеного *ѣ* в дієслові *цілувати*: [a]

(*цалу'ват'*), [e] (*целу'ват'*), [и] (*цилу'ват'*), [і] (*ц'ілу'ват'*) – [o] (*цолу'ват'*), [e] (*целу'ват'*), [и] (*цилу'ват'*), [і] (*ц'ілу'ват'*); 3) рефлексі *e* в іменнику *тітка*: [уи] (*'т'уитка*) [yo] (*'т'уотка*), [o] (*'т'отка*) – [o] (*'т'отка*), [y] (*'т'утка*), [yo] (*'т'уотка*); сполучення [оро] в іменнику *порося*: [оро] (*'поро'с'а*), [аре] (*'паре'с'а*), [ара] (*'пара'с'а*) – [оро] (*'поро'с'а*); 4) морфемна будова іменника *чемерка*: [*ч'е'м'орка*], [*ч'и'морка*] – [*ч'е'мерка*], [*ч'и'мерка*], [*ч'у'мерка*]; 5) суфікси творення назви приміщення для корів: *-ник* (*ко'р'і'ї'ник*) – *-арн-* (*коро'варн'а*); 6) інфінітив дієслова з основою на голосний: *-ть* (*си'д'і'т'*) – *-т* (*си'д'і'т'*), *-ть* (*си'д'і'т'*); 7) 1-ша особа однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни з основою на [д], [с]: *хо'жу*, *но'шу*, *хо'д'у*, *но'с'у* (останні дві форми лише в крайніх східних говірках) – *хо'д'у*, *но'с'у*, *хо'жу*, *но'шу*; 8) 3-тя особа однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни: *-ить* (*'ходит'*) – *-ит* (*'ходить*), *-ить* (*'ходить*); 9) 3-тя особа множини теперішнього часу дієслів I і II дієвідмін: *-уть*, *-ать* (*'стере'жут'*, *'ход'ат'*) – *-ут*, *-ат* (*'стере'жут*, *'ход'ат*), *-уть*, *-ать* (*'стере'жут'*, *'ход'ат'*); 10) «димар»: *'бо'їдур*, *'тру'ба*, *'комин* – *'комин*, *'тру'ба*; 11) «кочерга»: *кочер'га* – *ков'е'н'а*, *коц'у'ба*, *кочер'га*; 12) «качка»: *'утва*, *'утка* – *'качка*, *'утка*; 13) вигуки, якими відганяють корів: *гей*, *гей-ку'ди* – *а-ну*, *гей*; 14) вигуки, якими кличуть овець: *бра-бра*, *бир-бир* – *бар-бар*, *бир-бир*[7, с. 7–8].

Спостережено, що в прикметниках твердої групи чоловічого роду однини в називному відмінку в більшості говірок паралельно існують повне закінчення *-ий* та зредуковане закінчення *-и*: *дарма'виї*, *кучи'р'авиї*, *'м'ішаниї*, *'чорнин'киї*, *'чум'ниї*, *'гарни*, *'жо'ути*, *карма'ви*, *мала'ди*, *соло'ден'ки*. Використання в мовленні лише флексії *-и* зафіксовано в говірці с. Олбин Козелецького району. У всіх зазначених говірках флексія *-и* має більше поширення порівняно з *-ий*. У говірці с. Пакуль Чернігівського району зафіксовано вживання повного закінчення респондентами старшого віку, усіченого – респондентами середнього віку. Окрім *-и* та *-ий*, спорадично виокремлено такі закінчення: *-иї* (*ба'ран'ачиї*, *'гарниї*, *к'раснен'киї*, *сол'ониї*) (Кіп., Пак.) у ненаголошеній позиції; *-иїї* (*'їта'риїї*, *дур'ниїї*, *пал'е'виїї*, *руч'ниїї*) (Кр., Пак.) у наголошеній позиції; *-иїї* (*'чудниїї*) (Пак.); *-иїї* (*го'роховиїї*, *марс'киїї*, *ма'шин:иїї*, *провод'ниїї*, *сас'новиїї*, *трап'чаниїї*, *україїнс'киїї*) (Єрк., Кіп., Кр., Левк., Пак.). У двох говірках виокремлено перехід [и] > [і] у звукосполуках *гі*, *кі*, *хі*: *-и* (*'до'їг'и*, *ма'лен'к'и*) (Левк.), *-иї* (*'синен'к'иї*) (Левк.), *-иї* (*глу'х'иї*, *з'вонк'иї*, *українс'к'иї*) (Пак.). У м'яких прикметниках у всіх говірках функціонує флексія *-ий*: *'задн'ий*, *о'с'ін:ий*, *'син'ий*, *учо'р'ашн'ий*. Форми *-иї* та *-иїї* зафіксовано спорадично в окремих говірках: *'задн'иї*, *о'с'ін:иї* (Пак.), *'верхн'иї*, *'кутн'иї*, *'нижн'иї* (Левк.). Зафіксовано одиничне пом'якшення твердої основи в прикметнику *заможний*: *за'можн'ий* (Пух.). У середньополіських говірках також наявне аналогічне явище повної або часткової редукції кінцевого приголосного флексії називного відмінка прикметників чоловічого роду із твердою основою, а також функціонування

цих форм паралельно з повним закінченням *-ий* [3, с. 33–34]. Проте засвідчено, що усічені форми в цих говірках більш поширені. Так само, як і в східнополіських говірках, у середньополіських зафіксовано такі фонетичні варіанти цих закінчень: *-і, -ій, -і, -і, -і* (*дубов'і, дубов'і, ж'ів'і, здоров'і, паган'і, перв'і, старен'к'і, стар'ій*) [3, с. 33–34]. Лише зредуковані флексії функціонують у двох говірках: *-и* (ГУМ, 123–125), *-і* (ГУМ, 117–120). Спостережено, що в середньополіських говірках процес пом'якшення твердих прикметникових основ виражено яскравіше, ніж у східнополіських говірках. Прикметники м'якої групи в цьому мікроареалі мають флексії *-і, -і:* *'син'і; 'сін'і* [3, с. 33].

У називному відмінку однини прикметників середнього роду в усіх досліджуваних східнополіських говірках зафіксовано флексію *-е*: *'гадк'е, дорог'е, зала'те, ма'ле, чудове, ширст'а'не*. Виняток становить говірка с. Левковичі Чернігівського району. Носії цієї говірки іноді паралельно вживають форми з наголошеними флексіями *-ейе, -ойе*: *зус'тейе, дур'нейе, жи'вейе, зала'тейе; зус'тойе, кри'войе* (Левк.). У дотичних до східнополіських середньополіських говірках також переважає флексія *-е*: *друге, прудк'е, нус'те, стар'ін'е, тухе* [3, с. 36]. Нестягнені флексії поширені менше, проте варіативність фонетичних варіантів порівняно зі східнополіськими говірками більша: *-ейе* (*закр'і'тейе, пага'нен'кейе*), *-а'йе* (*'ч'іста'йе*), *-ойе* (*ст'рашноїе, с'ухойе*), *-е'йе* (*р'а'бен'ке'йе*) [3, с. 36].

Відносну гомогенність зафіксовано в родовому відмінку однини прикметників чоловічого та середнього родів. У всіх проаналізованих говірках функціонує флексія *-ого*: *городс'кого, доро'гого, замужн'ого, л'іс'ного, к'ремового*. У двох говірках зафіксовано епізодичне вживання фонетичного варіанту *-о'о* в ненаголошеній позиції: *'сил'но'о, т'рудно'о, уч'ебно'о* (Левк., Пак.). Під впливом російської мови у двох говірках зафіксовано в окремих словоформах флексії *-аво* (*'м'ілаво, укра'їнскаво, чорнаво*) (Єрк.), *-ово* (*зер'кал'ново, кор'авово, при'ємново*) (Кіп.) у ненаголошеній позиції. У говірці с. Єрків Козелецького району спостережено одиничне вживання флексії *-огу* в ненаголошеній позиції: *'другогу* (Єрк.). У родовому відмінку однини прикметників чоловічого й середнього родів у середньополіському говорі також переважає закінчення *-ого*: *'б'єдного, дубового, молодого, 'разного, 'с'і'рого* [3, с. 34]. Але, на відміну від східнополіських говірок, у середньополіських говірках з аканням зафіксовано фонетичні варіанти *-о'го, -ого, -аго, -аго, -ага, -о'го*: *'б'ілага, 'бу'шо'го, к'л'єнаваго, ма'ла'дого, н'е'аб'і'якаго, н'лохо'го* [3, с. 34].

У давальному відмінку однини прикметників чоловічого й середнього родів у східнополіських говірок, що межують зі середньополіськими, спостережено флексію *-ому*: *ва'йеному, ви'сокому, ка'ро'їачому, ма'лому, соро'ковому*. У говірках з аканням зафіксовано фонетичний варіант *-аму* в ненаголошеній позиції: *бе'р'озаваму, з'лоснам, 'перв'аму, су'с'ідсаму, 'ч'істаму* (Кіп., Левк., Пак.). У говірці с. Кіпті Козелецького району в ненаголошеній позиції це закінчення функціонує паралельно з *-ому*, а у двох інших говірках флексію *-ому* в мовленні діалектоносіїв у зазначеній позиції не спостережено. Окрім того, у говірці с. Левковичі Чернігівського району в ненаголошеній позиції спорадично зафіксовано варіант *-ом*: *з'ла'ном, 'м'есном, т'рет'ом* (Левк.). Натомість у середньополіських говірках функціонує лише флексія *-ому*: *'б'єдному, 'другому, ма'ла'дому, стар'ому* [3, с. 34–35]. Фонетичних варіантів, навіть у тих говірках, яким притаманне акання, не спостережено.

У знахідному відмінку однини прикметників чоловічого й середнього родів зафіксовано форми, аналогічні до відповідних форм називного та родового відмінків.

В орудному відмінку однини прикметників чоловічого й середнього родів у східнополіських говірках спостережено закінчення *-им* (тверда група) та *-ім* (м'яка група): *ба'гатим, голу'бим, зви'чайним, кур'ачим, мед'вежим; а'с'ін'ім, задн'ім, замужн'ім, н'іжн'ім, т'рет'ім*. Ідентичні флексії зафіксовано в середньополіських говірках. Також, на відміну від східнополіських говірок, зафіксовано варіанти *-і'м, -і'м, -ім* у прикметниках твердої групи: *за'друг'ім, ма'л'ім, нові'м, стар'і'м, стар'і'м, т'емні'м* [3, с. 35].

У східнополіських говірках, що межують зі середньополіськими, у місцевому відмінку однини прикметників чоловічого та середнього родів засвідчено більшу варіативність закінчень у мовленні діалектоносіїв порівняно з давальним відмінком. У наголошеній позиції переважає флексія *-ом*, зафіксована в усіх проаналізованих говірках: *у' доро'гом, у' ма'л'дом, ва' у'та'ром, на' ва'ра'ном, на' зала'том*. Менш активно й лише в кількох говірках використовується мовцями закінчення *-ому*: *у' окру'жному, у' пар'ному, у' стар'ому, на' кормо'вому, у' м'іс'кому* (Єрк., Кр., Пух.). Ці флексії функціонують і в ненаголошеній позиції: *у' х'іру'г'іч'ескому, на' кур'ачому, по' с'в'іжому, у' д'і'журному, на' га'р'ачом, на' за'дн'ом, на' пе'редн'ом, на' пат'латом* (Кр., Левк., Пак., Пух.). У говірках, яким притаманне акання, у ненаголошеній позиції зафіксовано такі варіанти: *-ам* (*на' ба'гатам, на' верхн'ам, на' ак'ремам, на' поснам*) (Єрк., Кіп.); *-аму* (*у' ра'йон:аму, у' м'учи'р'аваму, на' ку'хон:аму, на' перв'аму*) (Кіп., Олб.); *-о'м* (*у' ва'лос'ко'м, у' з'лиз'аво'м, у' с'пал'но'м*) (Кіп.). Спорадичне вживання флексії *-им* зафіксовано в говірці с. Єрків Козелецького району в порядкових прикметниках: *у' пер'вим, у' н'і'ї'с'атим* (Єрк.). У говірці с. Пакуль Чернігівського району в мовленні діалектоносіїв зафіксовано дифтонг [уо]. Це відображено в закінченні *-уом*: *у' палат'н'анен'куом, на' па'раднуом, у' с'тепенуом* (Пак.). У середньополіських говірках здебільшого теж фіксують флексію *-ом*, рідше *-ому* у ненаголошеній і наголошеній позиціях: *на' панс'ком, на' род'ном, у' заш'читном, у' то'с'том; у' се'редн'ому, у' соро'ковому, по' бо'жому* [гчз, с. 35]. Аналогічно до східнополіських говірок існують фонетичні варіанти з [а] на місці [о] у ненаголошеній позиції: *-ам, -а'м, -о'м*: *на' 'ч'істам, по' голо'м, у' здра'вен:ам, у' зда'рова'м* [3, с. 35]. Епізодично зафіксовано також закінчення *-ім, -о'м*: *на' бат'ко'ус'ко'м, у' су'с'ідн'ім* [3, с. 35].

У називному відмінку однини жіночого роду в усіх східнополіських говірках, дотичних до середньополіських, функціонує флексія *-а*: *'житн'а, моло'да, стар'а, солодова, т'рет'а*. Нестягнене закінчення *-аїа* також зафіксовано в більшості із цих говірок, проте вживається воно мовцями спорадично: *'йа'шнайа, к'р'ієпк'айа, ма'лайа, 'розавен'каїа, стар'райа* (Єрк., Кр., Левк., Пак., Пух.). Лише в говірці с. Красилівка Козелецького району флексія *-аїа* використовується паралельно з *-а* на постійній основі. У середньополіських говірках також репрезентовано закінчення *-а* в усіх говірках, а *-аїа* функціонує спорадично: *в'ел'іка, га'л'одна, те'перешн'а, чу'жа; бер'цовойа, 'жосткаїа, ма'ла'дайа, рад'найа* [3, с. 36–37]. У говірці с. Ладичичі Київської області спостережено одиничний випадок ствердіння м'якої прикметникової основи: *ве'чи'єрна* [ГУМ, с. 117–120].

У непрямих відмінках жіночого роду для крайніх західних говірок східнополіського говору характерна значна варіативність форм системи прикметникової словозміни.

Родовий відмінок однини прикметників жіночого роду має чи не найбільшу різноманітність флексій. У межах аналізованого ареалу майже не існує говірок, в яких було б зафіксовано лише одне закінчення. У таких випадках у частині говірок уживання однієї флексії в мовленні діалектоносіїв превалює над іншими, але в інших фіксуємо паралельне вживання кількох закінчень без суттєвого домінування однієї із флексій. У наголошеній позиції в усіх говірках зафіксовано флексії *-ой* та *-ойі*: *двоїної, крутої, пол'ової, ручної, шес'тої, заварної, крутоїї, ма'лоїї, сви'но:ойі, 'чудноїї*. Відношення вживання закінчень *-ойі* та *-ой* приблизно однакове, лише в говірці с. Пакуль Чернігівського району вживання флексії *-ойі* є спорадичним. В одній словоформі зафіксовано вживання *-айі* в наголошеній позиції: *ни ад'найі* (Левк.). Закінчення *-ойі* та *-ой* фіксуємо також у ненаголошеній позиції: *'класної, 'комнатної, 'первої, 'син'ої; 'ближчоїї, 'гарноїї, 'син'ойі, 'топо'линоїї* (Кіп., Кр., Пак., Олб., Пух.). У ненаголошеній позиції функціонує кілька фонетичних варіантів, найуживанішим з яких є *-айі*: *ве'ликаїї, ди'р'авайі, 'жоўтайі, 'милаїї, пере'л'аканайі, пере'можнайі, ха'рашайі* (Єрк., Левк., Пак.). Також зафіксовано такі варіанти (рідше): *-айі*: *да 'доброї, зда'рової, 'мил'найі, 'чорнайі* (Левк., Пак.); *-айі*: *ба'гатаїї, бе'резавийі, гу'батиїї* (Левк.); *-о'її*: *бу'р'ашно'її, з'лин'ано'її* (Кіп.). Окрім того, у говірці с. Левковичі Чернігівського району зафіксовано одиничне вживання флексії *-ий*: у *'б'їедній* (Левк.). У середньополіських говірках, що межують зі східнополіськими, у родовому відмінку однини прикметників жіночого роду також простежено використання флексій *-ой, -ойі* незалежно від наголосу (*л'єс'ної, н'їмецької, от чор'нобил'с'кої, гре'чанойі, моло'дойі, л'у'бойі*) та *-ай, -айі* у ненаголошеній позиції (*рускаї, ха'рошаї; 'атамнайі, пше'н'їчнаїї*) [3, с. 37]. Окрім них, зафіксовано закінчення, яких не засвідчено в дотичних східнополіських говірках: *-оїе, -айе, -е, -ей, -и*: *'даўн'е, да мала'дойе, до кол'хознойе, дуб'ов'ї, із 'ровенски, кр'епкаїе, сос'нови, т'е'переш'ей, т'еп'л'ен'к'ей* [3, с. 37]. Зазначимо, що на особливу увагу заслуговує пом'якшення твердих прикметникових основ у середньополіських говірках перед окремими флексіями, що не характерно для говірок східнополіського говору.

Систему відмінкових закінчень давального відмінка однини прикметників жіночого роду становлять такі закінчення: *-ий* (*га'р'ачий, р'їдний, 'чортавий*) (Кр., Пак., Пух.); *-ой* (*'доброї, кри'вої, робо'т'ашчої, сил'ної*) (Єрк., Кіп., Кр., Левк., Олб., Пух.); *-уй* (*глад'куї, дур'нуї, мала'дуї, ху'дуї*) (Левк., Пак., Олб.). У більшості говірок переважає флексія *-ой*. Проте в говірках, де функціонує флексія з дифтонгом [уї], саме цей фонетичний варіант є найбільш поширеним у наголошеній позиції. Закінчення *-ий* уживається в говірках спорадично й лише в ненаголошеній позиції. У середньополіських говірках фіксуємо використання флексій *-ой*: *моло'дої, н'їмецької, од'ної, н'ервої* [3, с. 37]. На відміну від східнополіських говірок, у цих говірках у ненаголошеній позиції вживається фонетичний варіант *-ай*, якщо для говірки характерне фонетичне явище акання: *пупо'р'езнайі* [3, с. 37]. Не засвідчено використання флексій *-ий, -уй*, натомість мовцями спорадично вживається флексія *-уй* у наголошеній позиції: *мо'ло'дуї* [3, с. 37].

Для прикметників жіночого роду в знахідному відмінку однини характерна однорідність: у всіх проаналізованих говірках

функціонує закінчення *-у*: *а'з'їму, ди'р'ї'їану, 'з'їмн'у, ле'с'ну, 'розаву, ста'ру*. Нестягнений варіант *-уйу* спорадично зафіксовано лише в говірці с. Пакуль Чернігівського району в ненаголошеній позиції: *га'р'ачуйу, смач'нен'куїу, ста'рен'куїу* (Пак.). Аналогічну ситуацію фіксуємо в середньополіських говірках: у них переважає флексія *-у*, а *-уйу* діалектоносіїв вживають спорадично: *'л'євуїу, н'равуїу, 'толстуїу, 'ц'ї'є'луїу*, [3, с. 38].

Флексія *-ойу* в орудному відмінку однини прикметників жіночого роду репрезентована в усіх проаналізованих говірках у наголошеній і ненаголошеній позиціях: *ї'торойу, ма'лоїу, пуш'нойу, сер'їознойу, сон'ашин'ковойу, ук'л'учиноїу*. У двох говірках функціонує варіант *-айу* в ненаголошеній позиції: *'вербнайу, лан'коваїу, с ха'рошаїу, 'сахарнайу* (Кіп., Левк.). Натомість у середньополіських говірках спостережено більшу різноманітність фонетичних варіантів закінчення *-ойу*: *грузо'воїу, мага'з'їн:ойу, 'т'їхойу, хо'лодноїу* [3, с. 38]. Сюди належать флексії *-айу, -а'їу, -о'їу, -уйу* в ненаголошеній позиції: *'ба'бінайу, м'їята'їу, пос'в'ашченуїу, 'ран'о'їу*. Зрідка також, на відміну від східнополіського говору, діалектоносії використовують усічені форми *-ой, -ай*: з *ста'рої, іс по'койної, моло'дої, ха'лоднаї* [3, с. 38].

Система закінчень місцевого відмінка однини прикметників жіночого роду демонструє різноманітність інколи навіть у мовленні окремих мовців. Засвідчено, що варіативність цих флексій значно вища, ніж у давальному відмінку однини. У жодній із говірок, узятих для порівняння, не функціонує закінчення *-ий*. Лише у двох говірках епізодично використовується усічена флексія *-ї*: *ї 'запад'н'ї, ї чер'н'їгаўс'к'ї, на кри'в'ї* (Кіп., Пак.). Найпоширенішим з усіх зафіксованих нами варіантів є флексія *-ой*, уживана за аналогією до відповідної форми прикметників твердої групи російської та білоруської мов: *на га'р'ачої, на 'нової, на пе'редн'ої, на 'тил'ної, по їта'рої* (Єрк., Кіп., Левк., Пак., Пух.). У говірці с. Кіпті Козелецького району епізодично функціонує усічена флексія *-о'ї*: *ї 'с'їес'кої, на де'с'атої* (Кіп.). Флексія *-ий* зафіксована в трьох говірках у прикметниках з основою на твердий приголосний звук: *ї 'прошлий, на 'перший, по оли'шеїс'киї, у 'поїній* (Кр., Левк., Пак.); а в говірці с. Єрків Козелецького району функціонує усічена форма *-и'ї*: *ї ук'раїнс'киї, на про'с'олашинї, на 'сон'ачниї* (Єрк.). У цій самій говірці в прикметниках із м'якою основою в мовленні діалектоносіїв спостережено закінчення *-ей*: *ї до'маши'ей, на ас'тан'ей, у 'син'ей* (Єрк.). У кількох говірках зафіксовано флексію *-уйі*: *ї ад'нуїї, ї спор'т'їїнуїї, на ве'ликуїї, на пал'а'водческуїї, при ра'д'ан'с'куїї* (Левк., Пак., Олб.). У говірці с. Левковичі Чернігівського району зрідка діалектоносіїв вживають прикметники із флексією *-уой* у наголошеній позиції: *на га'л'убої, на ма'луї* (Левк.). У середньополіських говірках флексія *-ий* має спорадичне вживання: *ї чу'ж'її, у од'н'її* [3, с. 38]. Найпоширенішими флексіями є *-ой* та *-ей* у прикметниках із твердою та м'якою основами відповідно: *на до'маши'ей, на 'доїгої, на 'нової, по цент'рал'ної* [3, с. 38]. До рідковживаних закінчень у середньополіських говірках належать *-ий, -уй*: у *'новий, у 'старуї* [3, с. 38], [ГУМ, с. 123–125].

Називний відмінок множини прикметників цього мікроареалу репрезентовано різноманітністю форм – стягнених і нестягнених. Найпоширенішою флексією в прикметниках твердої групи є *-ийе*, зафіксована в усіх проаналізованих говірках, окрім говірки с. Пухівка Броварського району: *'бил'шійе, зала'тійе, к'раснийе, 'луч'ийе, 'новийе, таїс'тійе* (Пух.). У кількох говірках після звукосполук *гі, кі, хі* функціонує фонетичний варіант

-і'їе: *ве'лики'їе*, *'дики'їе*, *'лоўки'їе*, *'маїс'ки'їе*, *мала'ден'ки'їе*, *сел'с'ки'їе*, (Єрк., Кіп., Левк.). У говірці с. Левковичі Чернігівського району ця флексія функціонує не тільки після *гі*, *кі*, *хі*, а й епізодично після [в] і [н]: *да'маїни'їе*, *чер'ви'ви'їе* (Левк.). У говірці с. Пакуль Чернігівського району записано одиничне вживання флексії -і'їи: *дур'ниї* (Пак.). Закінчення -і'їе спостережено в більшості говірок: *зе'л'їзн'їе*, *карма'в'їе*, *'лоўк'їе*, *ма'лоч'їе*, *ра'д'уч'їе*, *с'вуйс'к'їе*, *страїе'в'їе*. (Єрк., Кіп., Кр., Левк., Пак.). У двох говірках (Кр., Левк.) ця флексія має спорадичний характер і функціонує лише після звукосполук *гі*, *кі*, *хі*. В інших говірках жодних обмежень немає, це закінчення вживається в прикметниках твердої та м'якої груп і не залежить від місця наголосу в слові. В усіх проаналізованих говірках зафіксовано закінчення -и, яке функціонує паралельно з нестягненими флексіями: *бу'маїни*, *гли'н'ани*, *зе'л'їзни*, *к'їр'п'їчни*, *мала'ди*, *сас'нови*, *ха'роши*. Також зафіксовано фонетичний варіант -и', проте це закінчення має спорадичний характер: *'би'шин'ки'*, *кара'лац'ки'*, *'рисави'*, *че'р'ви'ви'* (Єрк., Кіп., Левк., Пак.). Флексія -і в досліджених говірках функціонує рідше порівняно з -и, але на дещо ширшій території: *ве'лик'ї*, *дере'ї'ан'ї*, *'л'убен'к'ї*, *ма'лошн'ї*, *'сил'н'ї* (Єрк., Кіп., Кр., Пак., Пух.). У говірці с. Левковичі Чернігівського району записано одиничне вживання флексії -іе: *ста'р'їе* (Левк.). У середньополіських говірках зафіксовано переважно вживання флексій -і'їе та -і'їе: *в'ел'їк'їе*, *дубов'їе*, *'жоўтийе*, *к'раснийе*, *'разнийе*, *'с'їн'їе* [Гчз, с. 38–39]. Залежно від вияву фонем /н/ у прикметниках твердої групи можлива варіативність закінчення -і'їе у вигляді флексій -і'їе, -і'їе, а також -і'їе після основ на задньоязикові, губні та шиплячі: *'добр'їе*, *дубов'їе*, *'гарни'їе*, *здо'ров'їе*, *нежі'ви'їе*, *ста'р'їе* [3, с. 38–39], (ГУМ, с. 117–120, 123–125). В одній із говірок засвідчено явище нейтралізації /о/ та /е/ у ненаголошених складах і функціонування фонетичних варіантів -і'їа, -і'їе^а, -і'їа^е: *бага'мол'ниїа*, *в'їш'їванійа^е*, *'голийа*, *'ч'орн'ен'к'їе^а* [3, с. 39]. Якщо порівнювати середньополіські говірки з дотичними до них східнополіськими, бачимо, що стягнені флексії, зокрема -и, -и', -и'', -і, у цьому мікроареалі також поширені: *ве'л'їк'ї*, *дубови'*, *зда'ров'ї*, *кра'с'їви*, *'поўни'*, *'розов'ї''*, *слух'н'ани* [3, с. 39–40].

Парадигма відмінювання прикметників у непрямих відмінках множини залежить від типу прикметникової основи та не має суттєвих відмінностей від норм сучасної української літературної мови.

У родовому відмінку множини у всіх проаналізованих говірках представлено флексії -их (тверда група) та -іх (м'яка група): *ко'л'учих*, *ко'ричн'євих*, *ли'ст'а'них*, *тве'р'дих*; *го'родн'їх*, *'зоўн'їшн'їх*, *'н'їзн'їх*. У двох говірках у прикметниках твердої групи паралельно зафіксовано фонетичний варіант -и'х у звукосполуках *гі*, *кі*, *хі*: *'би'шин'ки'х*, *'дики'х*, *'доўгі'х*, *дору'гі'х* (Кіп., Левк.). Якщо в першій із двох зазначених говірок цю флексію зафіксовано спорадично, то в другій вона має регулярний характер. У говірці с. Кіпті Чернігівського району в прикметниках м'якої групи спостережено епізодичне використання діалектоносійми флексії -іех: *ка'лишн'їех*, *наста'рон'їех* (Кіп.).

У давальному відмінку множини якісних і відносних прикметників функціонують флексії -им (тверда група) та -ім (м'яка група): *л'їкарствен'им*, *при'їеж'им*, *пра'стим*, *сви'н'им*; *ага'родн'їм*, *'з'їмн'їм*, *ка'лишн'їм*. У двох говірках зафіксовано фонетичний варіант -и'м у наголошеній позиції в звукосполуках *гі*, *кі*, *хі*: *важ'ки'м*, *дара'гі'м*, *дру'гі'м* (Левк., Пак.).

Форми знахідного відмінка множини відмінюються за зразком називного й родового відмінків.

В орудному відмінку множини засвідчено флексії -ими (тверда група) та -іми (м'яка група): *ї'ласними*, *дошчо'вими*, *кра'л'ачими*, *смач'ними*, *к'раїн'їми*, *'л'єтн'їми*, *по'рожн'їми*, *'ран'їми*. У говірці с. Левковичі Чернігівського району в прикметниках твердої групи поширені форми з -и'ми: *бе'реза'ви'ми'*, *'д'едаўс'ки'ми'*, *дубов'и'ми'*, *ста'рин'и'ми'* (Левк.).

У місцевому відмінку множини прикметників у всіх досліджених говірках функціонують закінчення -их (тверда група) та -іх (м'яка група) за зразком родового відмінка множини. Лише в говірці с. Пакуль Чернігівського району на місці -их вживають -іх у прикметниках із твердою основою на [в] у наголошеній позиції: *на бу'ра'в'їх*, *на пал'а'в'їх*, *у тру'да'в'їх* (Пак.). У говірці с. Левковичі Чернігівського району в прикметниках твердої групи паралельно з -их мовці вживають варіант -и'х у ненаголошеній позиції: *на бе'реза'ви'х*, *на 'разни'х*, *на ре'зи'на'ви'х* (Левк.).

У середньополіських говірках, що межують зі східнополіськими, засвідчено схожу систему закінчень у непрямих відмінках. Окрім нормативних для сучасної української мови закінчень, зафіксовано низку фонетичних варіантів. Різницю зі східнополіськими говірками спостерігаємо лише в більшій фонетичній варіативності орудного відмінка множини:

-их, -и'х, -и''х, -іх (родовий і місцевий відмінки множини): *бе'резов'ї'х*, *з'добн'ї'х*, *к'расних*, *л'єхо'в'ї'х*, *ма'ли'х*, *моло'дих*, *'н'їшч'ї'х*, *ол'хов'ї'х*;

-им, -и'м, -и''м, -ім (давальный відмінок множини): *бед'н'їе'ї'ш'їм*, *'родн'їм*, *хре'ш'чени'їм*, *хреш'ченим*;

знахідний відмінок множини відмінюють за зразком називного та родового відмінків множини;

-ими, -и'ми, -ими, -и'мі, -ими, -імі (орудний відмінок множини): *'добр'и'їм'ї*, *за 'н'єктори'їм'ї*, *з'росли'їм'ї*, *'л'ани'їм'ї*, *ма'лен'к'їм'ї*, *ма'лими* [3, с. 40–41], (ГУМ, 117–120, 123–125).

У східнополіських говірках, дотичних до середньополіських, зафіксовано вживання коротких прикметникових форм. На прикладі лексем *батьків* і *материн* встановлено, що дані прикметники в мовленні діалектоносійв цього мікроареалу мають лише коротку форму. Лексема *батьків* функціонує в зазначених говірках у варіантах *'бат'коў*, *'бат'ко'ў*, *'бат'куїў*. Лексемі *материн* зафіксовано у двох говірках (Єрк., Пак.). Пояснюємо це тим, що в цих та інших проаналізованих говірках присвійні прикметники утворюються здебільшого не від іменника *мати*, а від інших іменників, а тому нами зафіксовано такі варіанти коротких прикметників на позначення належності матері: *'маїн*, *'маїчин*, *'маїкин*, *'маїч'ин*. У середньополіських говірках також репрезентовано короткі прикметники. Порівняно зі східнополіськими говірками зафіксовано тотожність форм, лише замість прикметників із дифтонгом [уї] у суфіксі спостережено варіант із суфіксом -у'в: *'татку'ў* [3, с. 33].

Висновки. Отже, система прикметникових закінчень у досліджуваних східнополіських говірках залежить від типу прикметникової основи та наголосу. Найбільша варіативність форм властива прикметникам чоловічого роду в називному відмінку однини, прикметникам жіночого роду в родовому й місцевому відмінках однини, прикметникам у називному відмінку множини. Відсутність фонетичних варіантів флексій в аналізованому мікроареалі характерна для прикметників чоловічого й середнього родів в орудному відмінку однини. Як свідчать отримані нами результати дослідження, система прикметнико-

вої словозміни середньополіських говірок дещо ширша порівняно зі східнополіськими говірками завдяки більшій кількості фонетичних варіантів, що особливо помітно у формах однини. Проте основний масив флексій і їх фонетичних варіантів є спільним для говірок обох діалектів.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні взаємодії східнополіських говірок із суміжними говірками середньонадніпряньського діалекту й говірками білоруської та російської мов.

Список обстежених населених пунктів:

Єрк. – с. Єрків, Козелецький р-н, Чернігівська обл.; Кіп – с. Кіпті Козелецький р-н, Чернігівська обл.; Кр – с. Красилівка, Козелецький р-н, Чернігівська обл.; Левк – с. Левковичі, Чернігівський р-н, Чернігівська обл.; Пак. – с. Пакуль, Чернігівський р-н, Чернігівська обл.; Олб. – с. Олбин, Козелецький р-н, Чернігівська обл.; Пух. – с. Пухівка, Броварський р-н, Київська обл.

Джерела:

АУМ – Атлас української мови: в 3 т. / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; редкол.: І.Г. Матвіяс (голова) та ін. К.: Наук. думка, 1984. 2001 с.; **ГУМ** – Говори української мови: збірник текстів / упорядники С.Ф. Довгопол, А.М. Залеський, Н. П. Прилипка. К.: Наук. думка, 1977. 590 с.

Література:

1. Бова (Ковальчук) Л.П. Словозміна прикметників у говірках Південної Житомирщини. Територіальні діалекти і власні назви. К.: Наук. думка, 1965. С. 52–59.
2. Вінтоняк О.В. Форми словозміни прикметників гуцульської говірки села Бая-Березів. Українознавчі студії. Івано-Франківськ, 2007–2008. № № 8–9. С. 105–110.
3. Говірки Чорнобильської зони: системний опис / П.Ю. Гриценко та ін.; НАН України, Інститут української мови. К.: Довіра, 1999. 271 с.
4. Громик Ю.В. Словозміна прикметників у поліській говірці села Липне. Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини: збірник наукових праць / відп. ред. Г.І. Мартинова. Умань: ВПЦ «Візаві», 2012. Вип. 23. С. 19–24.
5. Делюсто М.С. Граматичні риси прикметника у світлі діалектного тексту. Лінгвістика: збірник наукових праць. Луганськ: ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2008. № 2 (14). С. 228–238.
6. Зінчук Р.С. Особливості ад'єктивної словозміни у західнополіських говірках (на матеріалі записів місцевого фольклору). Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах: зб. наук. пр. Вип. 4. Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2007. С. 384–389.
7. Матвіяс І.Г. Суміжні говори трьох укр. Наріч. Структурні рівні укр. говорів. К.: Наук. думка, 1985. С. 3–23.

8. Нередкова С.С. Особливості відмінювання прикметників в українському усному мовленні жителів м. Луганська. Лінгвістика: збірник наукових праць. Луганськ: ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2010. № 3. Ч. 1. С. 57–64.
9. Никончук Н.В. Правобережнополіські говори в лінгвогеографічному освітленні: автореф. дисс. ... докт. філол. наук. Житомир, 1980. 48 с.
10. Пачева В.М. Форми словозміни прикметників у говірках Північного Приазов'я (межіріччя Берди та Молочної). Вісник Запорізького державного університету: збірник наукових статей. Філологічні науки. Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2000. С. 136–139.
11. Поляруш Т.І. Особливості словотвору і словозміни прикметників у степових говірках Кіровоградщини. Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: XV Республіканська діалектологічна нарада: тези доповідей і повідомлень. Житомир, 1983. С. 165–166.
12. Mareyev D. From observations for the dynamics of the adjective in the Eastern Polesian dialect of the ukrainian language. European Journal of Humanities and Social Sciences. 2017. № 5. P. 19–23.

Симоненко І. В. Словоизменение прилагательных в говорах восточнополесско-среднеполесского пограничья

Аннотация. В статье рассмотрено склонение прилагательных в говорах Козелецкого и Черниговского районов Черниговской области и Броварского района Киевской области. Отмечено, что данные говоры относятся к восточнополесскому диалекту северного наречия украинского языка. Проанализирована система прилагательных флексий этого микроареала восточнополесского диалекта в сравнении со смежными среднеполесскими говорами Киевской области.

Ключевые слова: восточнополесский диалект, среднеполесский диалект, говор, прилагательное, словоизменение, флексия.

Symonenko I. Accidence of adjectives in the patois of the Eastern Polissia and Middle Polissia borderzone

Summary. The article regards the declension of adjectives in the patois of the Kozelets and Chernihiv districts of Chernihiv oblast as well as the Brovarsky district of Kyiv oblast. It is noted that the before mentioned dialects belong to the Eastern Polissia patois of the northern dialect of the Ukrainian language. The system of adjective flections of the Eastern Polissia patois in comparison with the neighboring Middle Polissia patois of the Kyiv oblast was analyzed.

Key words: Eastern Polissia dialect, Middle Polissia dialect, patois, adjective, accidence, flection.